

ШЛЮБНО-ЛЮБОВНІ МОТИВИ У ВЕЛИКОДНІХ ТРАДИЦІЯХ БОЙКІВ

Юрій Пуківський

УДК 398.332.12:392.5(477.86/.87)

У статті розглянуто один з важливих аспектів звичаєвості Великодніх свят — традиції дошлюбного спілкування молоді; простежено загальноукраїнські риси й локальні особливості низки великодніх повір'їв, звичаїв та обрядів, які ще до недавня побутували серед бойків; наведено окремі зразки гаївкового репертуару, що стосуються матримоніальної сфери.

Ключові слова: Великдень, бойки, звичаї, мотиви, дошлюбне спілкування, гаївки, локальна специфіка.

In the article, there is an attempt to consider one of the important aspects of the Easter rites — the traditions of premarital intercourse of young people. The author retraces the all-Ukrainian features and local peculiarities of a number of the Easter beliefs, customs and ceremonies which had existed until quite recently among the Boyky. Also he gives some examples of hayivky referring the matrimonial sphere.

Keywords: Easter, Boyky, customs, motifs, premarital intercourse, hayivky, local specific.

Увібравши в себе численні релікти дохристиянського свята приходу весни, Великдень збагатився на мотиви пробудження, оновлення та активізації як природи, так і людини. А тому зрозумілою й очевидною є присутність у великодній звичаєвості матримоніальних обрядів. Це перш за все численні молодіжні ігри та забави, які не дарма в народі вважалися справжніми ярмарками наречених. Також шлюбно-любнові мотиви яскраво виражені в багатьох великодніх повір'ях і звичаях. Власне, тема дошлюбного спілкування, соціалізації молоді є дуже важливим аспектом великодніх звичаїв та обрядів. Це пов'язано з тим, що шлюб займав одне з основних місць серед таких традиційних цінностей, як майбутній урожай, приплід худоби, захист від стихійних лих і нечистої сили, забезпечення здоров'я, успішність яких намагалися досягти за допомогою міфоритуальних засобів¹. Любовно-шлюбні інтереси громади і потенційна небезпека того, що «дівчат перестануть брати заміж» сформували в межах Великодня окрему підсистему звичаїв та обрядів².

Незважаючи на стрімке руйнування впродовж ХХ ст. багатшарового пласту традиційної культури українського народу, у його етнографічної групи — бойків, зокрема тих, які населяють Богородчанський район Івано-Франківської області, навіть до початку ХХІ ст. збереглося чимало великодніх звичаїв та обрядів, які можна віднести до шлюбно-еротичної тематики, хоча значна їх частина є

трансформованою і видозміненою. Нині вони вже виконуються місцевим населенням переважно без жодного обрядового значення. Попри це, елементи вікової народної традиції зберегли свою архаїчну основу і становлять неабияку цінність. За своєю основою вони є загальнобойківськими, хоча й надалі локальною специфікою, яку не можна не помітити.

Про те, що одруження молодих людей, а отже, продовження роду, відіграло дуже важливу роль у житті громади, свідчать великодні звичаї. Загальнослов'янську основу мають народні уявлення про можливість вплинути магічним способом на щастя й удачу людини протягом прийдешнього року³. Серед населення східної частини Бойківщини вдалося зафіксувати вірування, згідно з яким бажання, висловлене під час великодньої відправи в церкві, коли священник уперше промовляє «Христос воскрес», обов'язково здійсниться. Часто батьки бажали саме одруження своїх дітей: «Як хтось так хоче доньку віддати, а не може і вже старша, то каже: “Долі шукаю своїй дитині”» (с. Глибоке)⁴. Про те, що українці вірили, ніби під час великодньої літургії можна собі чогось побажати, згадує відомий етнограф ХІХ ст. Павло Чубинський⁵. Однак саме етнографічний матеріал з Богородчанського району уточнює цю інформацію. Звичай, за яким господарі після освячення великодніх кошиків чимшвидше намагалися потрапити додому, у свідомості населення також був пов'язаний із

шлюбною тематикою. Найбільше поспішала додому молодь, яка хотіла одружитися: «То як дівчина хоче сі віддати, чи хлопець вженитися, то стараються на перед, на перед урвати» (сс. Глибоке, Глибівка) ⁶. Побутувало таке повір'я: «Хто з хлопців перший з кошелем додому прийде, то цього року ожениється, а яка дівчина перша, то заміж вийде» (с. Саджава) ⁷. Характерно, що подібні повір'я були поширені і в українців Закарпаття ⁸. Щоправда, відомі й інші пояснення такої квапливості під час повернення додому з освяченою паскою серед бойків — якнайшвидше повернення додому мало принести удачу.

У деяких обрядах відбилосся бажання дівчат бути привабливими. Так, інформатори в Богородчанському районі стверджували, що для цього в Живний четвер, уранці, дівчата йшли вмиватися до річки ⁹. Про цей звичай, поширений у різних місцевостях України, не раз згадували дослідники ¹⁰, але особливо цінним є його опис, зафіксований на Східній Бойківщині, адже він демонструє бажання дівчат на виданні знайти свою долю. «Йшли дівчата на ріку митися до схід сонця, аби люди на них не каркали. І навіть беруть дівки з ріки, там де вона ся мие, камінець. То брала, що увиділа, і клала під подушку, щоб їй ся приснив її наречений. Такі, що вже мали свого хлопця, йшли там, де сі сходять потоки. Так, як ті води сі сходять, так аби вони сі зійшли» (с. Хмелівка) ¹¹. Цікаво, що подібний звичай побутував серед дівчат і на Покутті. До сходу сонця вони йшли до річки, скидали з себе одяг і скакали у воду, випрошуючи у неї швидкого заміжжя ¹². Воді бойки надавали неабиякого значення в різноманітних обрядах. Вона є одним з основних засобів очищення та оновлення. Аби бути вродливими, дівчата на Бойківщині вмивали обличчя водою, у якій робили крашанки: «Вмивалися дівчата в тій воді з цибулинням, що красили яйця, в тій воді» (с. Глибівка) ¹³. Також це робили, прийшовши з церкви, водою, у яку клали вже посвячену крашанку: «Галунки клали в воду і милися дівчата, аби були красиві дуже. Вже як посвятили» ¹⁴. На Покутті дівча-

та для приваблення женихів вмивали обличчя свяченою водою, у яку вмочували дві-три галунки і додавали мед ¹⁵. Водою, у якій господиня вмивала руки, замішуючи паску, вона потім обмивала дітей (сс. Підгір'я, Глибівка) ¹⁶. При цьому вона промовляла такі побажальні формули: «Аби такі були величні, як паска велична» (с. Глибоке) ¹⁷, «Абисьте такі діточки були файні, як пасочка» (с. Хмелівка) ¹⁸. Натомість гуцули, які мали дівку на виданні, клали їй на голову свячену паску, кажучи: «Абис у людей така велична, як паска пшенична» ¹⁹. О. Ворона стверджує навіть, що вранці на Великдень дівчата молилися до сонця, щоб причарувати любов ²⁰. Інформації про побутування такого звичаю, на теренах Східної Бойківщини на початку ХХІ ст., на жаль, виявити не вдалося, хоча не виключено, що він міг бути тут поширений, але зник ще давніше.

У багатьох звичаях, у яких угадуються шлюбно-любовні мотиви, надзвичайно важливу роль поряд з паскою виконує великоднє яйце — один з основних атрибутів цього свята. На теренах Богородчанщини до Великодня яйця просто «галунили», тобто фарбували в цибулинні (їх називали галунками), або ж розписували за допомогою воску (писанки). Розписуванням чи фарбуванням яєць, як і всюди в Україні ²¹, зазвичай дівчата займалися в суботу перед Великоднем ²². Цікаво, що на Бойківщині найбільше поширені рослинні, квіткові орнаменти ²³, тоді як на сусідній Гуцульщині переважають геометричні узорі ²⁴. Потім на церковному подвір'ї під час великодніх забав дівчата обдаровували писанками хлопців: «Дарували дівки хлопцям писанки» (сс. Лесівка, Раковець) ²⁵. Відомою є загальнослов'янська традиція оновлення одягу перед Великоднем ²⁶. Дівчата на Бойківщині також «вишивали фартухи і сорочки, аби одне про друге не знало, хто що вишиває. А тоді вже на Великдень, як збиралися, то в кожній було інакше» (с. Хмелівка) ²⁷. Проте цікавішою є традиція, за якою дівчата «вишивали вишивані хустини» (с. Глибоке) ²⁸. Хустина була одним з елементів дарування: «Як хло-

пець до дівчини ходить, вона йому дарувала хустину» (с. Саджава)²⁹. Вручаючи подарунок парубкові, дівчина тим самим прилюдно заявляла про свою симпатію до нього: «Котра дівчина любить хлопця, дає йому писанку» (с. Глибоке)³⁰. Частина респондентів у Богородчанському районі стверджувала, що в очах громади великоднє обдаровування дівчиною хлопця символізувало те, що вони зустрічаються: «Дарували таким, що вони з ними ходили» (с. Глибоке)³¹; «Вже дарувала дівчина хлопцеві своєму» (с. Хмелівка)³². Звертає на себе увагу той факт, що вони певною мірою (за формою і значенням) є близькими до звичаю «віддавати колодки», відомого на Поділлі³³. Там дівчина на Великдень дарувала хлопцеві хустину з писанками на знак подяки за те, що він її пригощав і танцював з нею на Масляну, тобто «запивав колодку»³⁴. На теренах Богородчанщини ніякої спеціальної назви звичаю великоднього обдаровування чи його пов'язаності з Пущенням (так тут називають святкування перед початком великоднього посту) зафіксовано не було. Однак дуже цікавою у зв'язку з цим є інформація, яку подає І. Гургула: «Коли просить в неї (дівчини. — П. Ю.) писанки парубок, що не гуляв з нею в М'ясне пущення — вона відказує: “Не крутилася спідничка, — не вкрасилася й писаночка”»³⁵. Це дозволяє припустити, що зафіксоване в селах Богородчанського району великоднє обрядове обдаровування може бути реліктом звичаю, який на початку ХХІ ст. зберігся лише частково в пам'яті респондентів. Попри те, великодні обдаровування ще в середині ХХ ст. були важливим аспектом дошлюбного спілкування молоді на Східній Бойківщині.

Дуже часто хлопці самі намагалися отримати писанку від дівчини, яка припала їм до душі. Це добре ілюструє інформація зафіксована в селах досліджуваного району: «Я колись, як була дівчиною, то один все так до мене загравав. То він на Великдень відбирав в мене ту галунку» (с. Хмелівка)³⁶; «Відіймали хлопці писанки, хустини в дівчат» (с. Глибоке)³⁷. Натомість, якщо хлопець отримував

писанку від немилої йому дівчини, то негайно кидав її об землю і розбивав³⁸. Тобто можна стверджувати, що вихоплення писанок було своєрідним заграванням до дівчат, способом привернути їхню увагу і виявити своє уподобання: «Бувало, що собі пару знаходили. Галунки дарували. Хлопці хустинки забирали в дівчат. А він тікає, а вона за ним. Бавилися собі» (с. Хмелівка)³⁹. Великоднє гуляння, на яке сходилося все село, було місцем знайомств, проявів взаємних симпатій, вибору майбутньої шлюбної пари: «Хлопці вже такі старші з дівчатами собі попід руку... Багато парувалося так людей тоді. Навколо церкви spacerують, так файно було» (с. Хмелівка)⁴⁰.

Повертаючись до писанки, варто згадати про популярну серед молоді гру, зафіксовану в с. Глибівка, яка ще раз підтверджує її тісну пов'язаність із шлюбно-любними мотивами у великодніх обрядах. Ця гра полягає в перекидуванні через церкву розфарбованих яєць: «Хто злапить ту галунку, то буде той жених. Хлопці кидали дівчатам, а дівчата — хлопцям, і хто кого зловить галунку»⁴¹.

На теренах Східної Бойківщини донині зберігся поширений у багатьох історико-етнографічних районах України (Поділля, Буковина, Гуцульщина, Волинь, Холмщина та Підляшшя)⁴² звичай обливання водою у Великодній понеділок. За традицією, вранці «хлопці дівчат поливали» (с. Росільна, Богрівка)⁴³. Щоправда, ті могли відкупитися від купання певною кількістю писанок чи крашанок: «У поливаний понеділок хлопці ходили поливали дівок, а ті їм давали галунки» (с. Раковець)⁴⁴. На думку Віри Соколової, обливання водою в українців є пережитком такого слов'янського культурного явища, як весняні шлюбні союзи⁴⁵. Цю тезу вона підкріплює фактом, що ще в 40-х роках ХХ ст. інформатори на Закарпатті зазначали, що на Великдень дозволялися більш вільні стосунки між молоддю, ніж у будь-який інший час протягом року⁴⁶.

Безумовно, найбільше шлюбно-любних мотивів можна знайти у великодніх іграх та забавах. Щоправда, на початку ХХІ ст. вда-

лося зафіксувати не надто багато інформації, яка б дозволяла чітко диференціювати їх за статевою чи віковою ознаками. Той факт, що всі вони відбувалися саме біля церкви, свідчить, що в минулому їм надавали серйозного значення. Ще в 1960-х роках у деяких селах Богородчанщини поширеною була великодня парубоча гра «Вежа» (інша назва — «Оборіг»): «Хлопці робили такий оборіг — один на другого ставали. І обходили так церкву»⁴⁷. На Східній Бойківщині популярною також була великодня гра, яку місцеві жителі найчастіше називали «Пасок» (сс. Глибоке, Лесівка) або «Лоза» (сс. Підгір'я, Богрівка). Участь у ній брали переважно парубки: «Хлопці стояли в колі, а один зігнеться та його паском били. Та й так втікає і вже в другого відбирає»⁴⁸; «Пасками билися. Як паском тебе вдарив, треба було вгадати хто. Як попав на нього, то тебе звільняють, а він ставав в середину»⁴⁹. Дуже часто у великодніх іграх брали участь і хлопці, і дівчата: «Хлопці робили з лози такі кільця дівчатам. А то спідниці були широкі. А вони отак злапають ззаду і нахапляють. Натягнуть і дівчина ходє як з хвостом. Вони собі насмішкуювалися» (с. Саджава)⁵⁰. Як бачимо, тут простежується залицяння до дівчат і загравання з ними. Також на Богородчанщині на Великдень «було, що хлопці навколо візьмуть дівчат. Візьме собі дівчинку під плече і навколо церкви собі ходили і співали, [...] бігали, одне других лапали поза церкву»⁵¹. Доцільно зауважити, що основою великодньої ігрової обрядовості на Східній Бойківщині (і не тільки) є дівочі гаївки. Вони збереглися переважно в пам'яті жінок старшого покоління, але у віддаленіших від міської культури селах гаївки й нині активно виконуються на Великодні свята на церковному подвір'ї. У різних селах існують відмінності в репертуарі, назвах гаївок, їх кількості. На гаївковому обряді добре простежується локальна традиція. Однією з головних за місцем і семантико-функціональною значимістю в гаївках є еротична тема⁵². Серед найпоширеніших у східній частині етнографічної Бойківщини була гаївка «Дзельман»,

або «Зельман». Досить часто навіть увесь гаївковий обряд місцеві жителі узагальнено називали «Дзельмана грати» (сс. Саджава, Хмелівка, Лесівка, Глибівка)⁵³. У народному середовищі побутує таке розуміння назви цієї гаївки: «Про Дзельмана співали: "Їде-їде Дзельман..." То колись такий був жид, що церкви від нього залежали. Церкви були в оренді. Він відкривав церкву. А коли він вже їхав, то вже співали йому. Вже сі тишили, що відкриє церкву» (с. Росільна)⁵⁴. Такого погляду дотримувалися і деякі дослідники⁵⁵. Проте зміст гаївки ніяк не узгоджується з цією версією:

Їде-їде Дзельман, їде-їде його брат,
Їде-їде сестра Дзвінка Дзельманова.
За чим ходиш Дзельман, за чим ходиш його брат,
За чим ходиш сестра Дзвінка Дзельманова?
За панною Дзельман, за панною його брат,
За панною сестра Дзвінка Дзельманова.

«І питаються під який дим він дівчину бере:
Під який дим Дзельман, під який дим його брат,
Під який дим сестра Дзвінка Дзельманова?»

Ну там кажуть, чи під російський, чи під турецький, чи під німецький. Ну, наприклад:

Під російський Дзельман, під російський його брат,

Під російський сестра Дзвінка Дзельманова.
А ми панни не маємо,
Під такий дим не даємо.
Наша панна не прибрана,
Сорочечка не випрана.
Черевички у шевця,
А суконка у кравця.
Їдь собі Дзельман.

А тоді знов так і так багато. А тоді вже:

Їде-їде Дзельман, їде-їде його брат,
Їде-їде сестра Дзвінка Дзельманова.
За чим ходиш Дзельман, за чим ходиш його брат,
За чим ходиш сестра Дзвінка Дзельманова?
За панною Дзельман, за панною його брат,
За панною сестра Дзвінка Дзельманова.
Під який дим Дзельман, під який дим його брат,
Під який дим сестра Дзвінка Дзельманова?

Під український Дзельман, під український його брат,

Під український сестра Дзвінка Дзельманова.

А ми панну вже маємо,

Під такий дім вже даємо.

Наша панна вже прибрана —

Сорочечка вже випрана.

Черевички від шевця,

А суконка від кравця.

Будь у нас Дзельман.

Бо жених свій, з України»

(с. Хмелівка) ⁵⁶.

Важко не помітити, що зафіксований сюжет гаївки насправді зосереджений навколо теми сватання. Сучасний фольклорист Орися Голубець, яка ґрунтовно займалася вивченням цієї гаївки, виявила, що вона поширена в багатьох місцевостях України і має західно- та південнослов'янські аналоги ⁵⁷. Враховуючи зовсім різні позиції своїх численних попередників, дослідниця припускає, що «Дзельман» має дуже давню еротичну праснову з ритуальною функціональністю і семантичною поліфонічністю, які нині вже втрачені ⁵⁸. Мотив вибору пари присутній в іншій гаївці, відомій у селах Богородчанщини під назвою «Подоланочка» (сс. Росільна, Підгір'я) ⁵⁹. Це підтверджує не лише текст, а й опис хореографічного супроводу гаївки:

Десь тут була подоланочка,

Десь вона стояла,

До землі припала,

Личко не вмивала.

Встань, встань подоланочко,

Вмий личко, яко скляночку.

Візьмися за бочки,

Та за свої скочки.

Підскочи до раю,

Вибирай дівча з краю.

«І дівчата всі в колі стоять так, а вона вже собі там танцює всередині. Хлопчик підбігає і бере її вже. Вона стає в коло та й собі вибирає знов когось» ⁶⁰.

Подібні міфоритуальні мотиви вибору майбутньої пари вбачаються в гаївці «Перепілонька», зафіксованій у с. Лесівка. Подамо її опис: «Стають чотири дівчини, тримають хустку. А тут перепілонька сидить — дівчина:

Тут була, тут була перепілонька,

Десь вона сиділа, пір'я загубила.

Це добрий муж іде, запащину несе.

Як вона хоче ту запащину, то вона плесне руками. Як не, то не» ⁶¹. Цікаво, що ця гаївка є найпоширенішою і на сусідньому Покутті ⁶². Ще однією гаївкою із цього тематичного ряду є «Білоданчик», про яку згадували інформатори в селах Росільна та Хмелівка ⁶³. Названі гаївки, на думку О. Голубець, належать до давньої верстви ⁶⁴. Вони мають яскраву любовну семантику і пов'язані з напороочуванням щасливого вибору пари, що належало до головних функціональних завдань цих пісень ⁶⁵.

Мотив обдаровування дівчини присутній у гаївці «Насточка»:

На горі дощечка, дощечка,

На ній стоїть Насточка.

Десь Настунько бувала,

Як діброва палала?

А діброва леліє, леліє,

Звідки любко приїде?

Він приїде з роботи, з роботи,

Привезе мені чоботи,

В Станіславі куплені,

А в Надвірній зроблені.

В Солотвині підкую,

А в Росільній назую.

«Крутяться, бавляться. Тоді вибирає собі дівчина в середину хлопця, котрого любить і з ним гуляє. А хлопець собі якусь дівчину шукає» ⁶⁶.

Ще однією важливою темою, яка присутня в сюжетах низки великодніх гаївок, є одруження ⁶⁷. У них переважає мотив кохання, а провідною є ідея щасливого шлюбу. Дуже часто коханий протиставляється нелюбу. Для прикладу подамо текст однієї з них:

Заміж підеш, донько, заміж підеш, любко,
 Заміж підеш, донесенько, біленька голубко.
 Ой за кого, мамко, ой за кого, любко,
 Ой за кого, мамусенько, сивенька голубко?
 Ой за ксьондза, донько, ой за ксьондза, любко,
 Ой за ксьондза, донесенько, біленька голубко!
 Ой не піду, мамко, ой не піду, любко,
 Ой не піду, мамусенько, сивенька голубко!
 Бо за ним би рано встати, йому книги
 подавати,
 Я молода — хочу спати.
 Грай, жучку, грай
 Наш небесний край.
 За сліпого, донько, за сліпого, любко
 За сліпого, донесенько, біленька голубко!
 Ой не піду, мамко, ой не піду, любко,
 Ой не піду, мамусенько, сивенька голубко!
 Бо за ним би рано встати, йому окуляри подавати,
 Я молода — хочу спати.
 Грай, жучку, грай
 Наш небесний край.
 За кривого, донько, за кривого, любко
 За кривого, донесенько, біленька голубко!
 Ой не піду, мамко, ой не піду, любко,
 Ой не піду, мамусенько, сивенька голубко!
 Бо за ним би рано встати, йому костур подавати,
 Я молода - хочу спати.
 Грай, жучку, грай
 Наш небесний край.
 За паламаря, донько, за паламаря, любко,
 За паламаря, донесенько, біленька голубко!
 Ой не піду, мамко, ой не піду, любко,
 Ой не піду, мамусенько, сивенька голубко!
 Бо за ним би рано встати, йому ключі
 подавати,
 Я молода — хочу спати.
 Грай жучку, грай
 Наш небесний край.

Закінчується пісня рядками:

Я музику люблю, за музику піду,
 Бо музика, як заграє, забуду за біду.
 Донька хоче піти за того, хто їй милий ⁶⁸.

Помітне місце в гаївках належить темі залицяння. Саме такі мотиви часто присутні в новітніх гаївках жартівливого характеру:

Кілько в ситі водиці,
 Тільки в хлопців правдиці.
 Кілько в ситі дірочок,
 Тільки в хлопців дівочок ⁶⁹.

Гаївки любовно-шлюбної тематики становлять найбільшу групу ігрових і хороводних пісень ⁷⁰, і східна частина Бойківщини не є тут винятком, що засвідчує зібраний та опрацьований польовий етнографічний матеріал. Це є підтвердженням того, що на весні оновлюється не тільки природа, але й людські почуття, пов'язані з припливом любовних жадань, прагнень знайти собі пару і таким чином продовжити людський рід ⁷¹.

Як бачимо, великодній цикл народного календаря бойків містить значну кількість звичаїв та обрядів, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані із шлюбно-еротичною тематикою. Вони найбільше виражені в молодіжних іграх та забавах, які не дарма вважалися справжніми ярмарками наречених. Активізацію матримоніальних зацікавлень громади під час великодніх свят ілюструє зміст гаївок. Переважаючими темами в них є вияв симпатії, залицяння, вибір майбутньої пари, сватання. Шлюбно-любні мотиви також простежуються в різноманітних великодніх звичаях (обдаровування писанками, обливання водою), обрядах (вмивання дівчат і загадування щасливої долі) та деяких повір'ях.

Варто відзначити, що окремі звичаї, наприклад обдаровування писанками, відігравали особливу роль у дошлюбному спілкуванні молоді та виборі майбутньої пари і проіснували до другої половини ХХ ст. Частина з них, хоч і в дещо видозмінній формі, побутує й нині, залишаючись при цьому важливим явищем традиційної культури. За своєю основою вони здебільшого є загальноукраїнськими, та водночас надалені локальною специфікою.